

---

# Ethnographia

---

A Magyar Néprajzi Társaság folyóirata

---

134. évfolyam

2023

4. szám

---

Iancu Laura

## Néprajzi jegyzetek a moldvai katolikus népi vallásosság istenképéről

### BEVEZETÉS

A keresztény bölcseletben az istenkép egy Istennel kapcsolatos gondolati *elképzelés*,<sup>1</sup> amely kétdimenziós *képzet-kép*ben realizálódik. Az egyik dimenzió az *intellektushoz* („amit Istenről gondolok és/vagy tudok”),<sup>2</sup> a másik az *érzelemlághoz* („amit Istennel kapcsolatosan érzek”) kapcsolódik.<sup>3</sup> Előbbi megformáltsága verbalizálhatósága okán „látványosabb”, utóbbi egyéni, kevésbé ragadható meg és valamiféle (koherens) képpé nem is szerkeszthető. Az istenkép nem kövület, nem séma, az emberi élet végéig alakul, és „a különböző pszichoszociális életszakaszokban szerzett tapasztalatoknak, hatásoknak megfelelően folyamatosan változik”.<sup>4</sup> Ezen túlmenően – Josef Fuchs megállapítását idézve – „El kell (...) ismernünk: mivel Istenről (és az emberről) emberi módon kell beszélnünk, ezért nem könnyű úgy beszélni (...), hogy ne terjesszünk közben valamilyen hamis istenképet”.<sup>5</sup> A szakirodalomban alapvető tétel, hogy az istenkép nem fedi Isten valóságát,<sup>6</sup> továbbá hangsúlyozzák azt is, hogy az istenkép lényegileg meghatározza a hívő ember életét, önmagával és embertársával fenntartott kapcsolatát,<sup>7</sup> vagyis: az istenkép és az emberkép elválaszthatatlanul összetartozik.<sup>8</sup> Utóbbi megállapítás néprajzi szempontból is fontos és néprajzilag is igazolható.

---

<sup>1</sup> Vallásfilozófia, valláslélektan, morálteológia, dogmatika stb.

<sup>2</sup> Ez a tudás az örökölt/tanult és a szerzett/személyes tudást/tapasztalatot egyaránt ötvözi.

<sup>3</sup> Pozitív, negatív vagy neutrális érzelmek (öröm, biztonság, félelem, szorongás stb.).

<sup>4</sup> Krivickijné 2016.

<sup>5</sup> Fuchs 1986: 239.

<sup>6</sup> A „szubjektív” és az „objektív” istenkép kérdései a teológia területére tartoznak.

<sup>7</sup> Erről a kérdésről szól Karl Frielingsdorf könyve. Frielingsdorf 2019.

<sup>8</sup> Ezt illusztrálja a közbeszédben is használt mondás: „Amilyen az Isted, olyan az életed.” Az isten- és énkép kapcsolata, valamint a kapcsolatban lejárló változások együttesen hatnak a vallás (meg)változására is. Lásd például: Papp 1970: 17.

Annak tételezése – vagy felismerése –, hogy az ember önmagáról alkotott képe és az Istenről alkotott képe szorosan összefügg és állandó dinamikában és változásban tartja a vallást, nemcsak a filozófiában és a pszichológiában, de a katolikus teológiában is elméleti reflexió tárgyát képezi.<sup>9</sup> A kérdés értelmezésére irányuló kísérletezések napjainkban rendkívül aktuálisak, és pedig az emberi környezet radikális átalakulása, az ember és a világ, az ember és a természet, az ember és a történelem viszonya terén bekövetkezett törés miatt. A kutatások már az 1970-es években rögzítették azt a tényt, hogy a polgári társadalmi viszonyok változása, elszemélytelenedése, az Isten elszemélytelenítését (dezantropomorfizációját) eredményezte. Az istenismeretben használt hagyományos képek, attribútumok, szimbólumok (szakállas öregúr, trónuson ülő király, kereszt, galamb stb.) eltűntek, és a helyüket – nem kevésbé megragadhatatlan – fogalmak (fény, energia, erő, lételv stb.) foglalták el.<sup>10</sup>

A hit és a vallás alapfogalmait, téziseit érintő kérdések újragondolására irányuló eszmecserék, viták a II. Vatikáni Zsinat (1962–65) után<sup>11</sup> éleződtek ki a teológiai gondolkodásban – bár efféle folyamatok nem először zajlottak le a kereszténység történetében,<sup>12</sup> és a korábbiakhoz hasonlóan, ezek a viták is egymással szembenálló álláspontok sokaságát eredményezték, a végletekig tágitva egy-egy kérdés értelmezésének a kereteit.<sup>13</sup> Egyetlen, a dolgozat témája szempontjából releváns eseményre utalva említjük meg az 1970-ben,<sup>14</sup> Bensheimben megtartott felekezettudományi konferenciát,

<sup>9</sup> A 19–20. század fordulóján már intenzív és széles körű viták folytak a kérdérről a katolikus egyházon belül. Joseph Maréchal (1878–1944) jezsuita teológus például a modern filozófiai irányzatokkal párbeszédet folytatva fogalmazta meg nézeteit, az új emberkép és az erre épülő új istenkép megalkotásának szükségességét hangsúlyozva. L. Horváth 1999: 531. A katolikus szellemiség (emberkép, istenkép) megújítói között talán Pierre Teilhard de Chardin (1881–1955) nézetei váltották ki a legnagyobb figyelmet és a legtöbb vitát is. Két, témához szorosabban kapcsolódó műve: Teilhard 1965.; 1967. Empirikus vallásantropológiai vizsgálatokhoz lásd még: Wikström 2013: 176.

<sup>10</sup> A hamburgi Stern című folyóirat témában végzett 1969-es kutatásáról a Világosság folyóirat számolt be. A vizsgálat egyik – akkor is szenzációnak számító – érdekessége, hogy az Istenről készítendő rajzra vonatkozó feladatot a középiskolás diákok többsége úgy oldotta meg, hogy a fehér papírlapot üresen hagyta. Ld. [T. Á.] 1969: 315–318.

<sup>11</sup> A 20. századi tudományos irányzatok (pozitívizmus, egzisztencializmus, marxizmus, fenomenológiai mozgalom, hermeneutika, posztmodern filozófia stb.) hatásától nem függetlenül.

<sup>12</sup> Sőt: már a Biblia könyvei és szemlélete kapcsán is „fejlődésről”, „újragondolásról” beszélhetünk, a megismerés újabb és újabb szükségességéről és állomásairól, legyen szó Istenről vagy a hit és a vallás egyes kérdéseiről.

<sup>13</sup> A zsinat tanításai, újító kezdeményezései közül nem egy, hosszú idő múltán jelent meg a gyakorlatban. A hatás és a változás a vallási élet gyakorlati terén (ritusok, szokások, imaformák stb.) mérhető inkább, a hitélet belső jellemzőit – s így az istenképet is – az új tanítás nem írta át. Az istentan/istenismeret/istenkép kérdéseinek az újragondolásában jeles teológusok működtek közre és fejtették ki nézeteiket, élükön Paul Tillichel (1886–1965). A tapasztalatok azt mutatják, hogy az istenismeretben a nyugvópont és a konszenzus nem lehet végcél, hiszen a tanulás és a megismerés véget nem érő folyamat az ember életében és az emberiség történelmében.

<sup>14</sup> A dolgozatnak nem célja az elmúlt évtizedek teológiai vitáinak a bemutatása. A töredékes bevezető a vizsgált téma teológiai/vallástörténeti kontextusát kívánta felvillantani.

ahol a résztvevők a hit központi fogalmairól, így az *istenkép(ek)*ről is tanácskoztak.<sup>15</sup> A „hagyományos istenképzetek megrostálása” mellett a tudósok a hit/vallás nyelvi, terminológiai megújításáról is vitáztak.<sup>16</sup> A vitában jeleskedő szerzők között kiemelt figyelmet kapott Edward Schillebeeckx holland teológus. Schillebeeckx sürgette a teológiai kutatás előfeltevés-rendszerének, a megértés struktúráinak az újrafogalmazását, és a valóságértelmezés új alapokra való helyezése mellett érvelt, annak érdekében, hogy a történelemtől és a társadalomtól elidegenült (modern) ember képes legyen megküzdeni „a világ értelmetlenségének a kérdésével”.<sup>17</sup> Az új katolikus hermeneutika keretében Schillebeeckx Isten új képeinek a megrajzolását „az ember evilági *jövője* integratív figyelembevételével” alkotta meg.<sup>18</sup> A jövőt helyezte istentana középpontjába Leslie Dewart is,<sup>19</sup> aki arra is felhívta a figyelmet, hogy „nem csupán a *Szentírást kell demitologizálni*,<sup>20</sup> hanem sokkal átfogóbban a *dogmát kell dehellenizálni*, különösen is a keresztyén istentant”.<sup>21</sup> Témánk szempontjából értékes Leslie Dewart azon felvetése is, miszerint az új, és a mai ember hite szempontjából célravezető istentan kialakítása során, Isten attribútumai és/vagy „működésének” metafizikai megfejtése helyett, az emberi gondolkodásnak (és majd a teodíceának) a hangsúlyt az Isten-ember közti *kölcsönös kapcsolat* természetének a megismerésére szükséges fektetni.<sup>22</sup> Ez a felvetés a már érintett *emberkép* szempontjából is lényeges. A probléma további részletezésétől

<sup>15</sup> A konferenciát 14. alkalommal szervezte meg a bensheimi Konfessionskundliches Institut. A tanácskozáson Nyugat-Európa számos teológus professzora vett rész, és köztük volt egy magyar delegáció is.

<sup>16</sup> Vö. XXIII. János pápa aggiornamento („a mai naphoz igazodás”) reformirányzata.

<sup>17</sup> Papp 1970: 14.

<sup>18</sup> Kiemelés: Iancu. Papp 1970: 14–15.

<sup>19</sup> Leslie Dewart (1922–2002) kanadai filozófus és teológus. *Istentantát a The Future of Belife. Theism in World Come of Age* (1966) című művében fejtegette ki.

<sup>20</sup> A demitologizálás hermeneutikai módszere Rudolf Bultmann (1884–1976) teológus, filozófus nyomán terjedt el a teológiában. A bibliai exegézis keretében alkalmazott eljárás az egyes történetekben, eseményekben igyekszik elválasztani egymástól a tényszerű/történeti valóságot és a mitológiához tartozó jelenségeket. Lényeges, hogy a módszer nem tagadja a Biblia természetfölötti – emberileg nem megmagyarázható – elemeit.

<sup>21</sup> Idézi Pungur 1971: 92. Kiemelés az eredetiben. A dehellenizáció központi kérdés Dewart teóriájában. Nézete szerint az istenkép és az emberkép hellenizálása az oka az Istenről alkotott téves, meddő, sőt ártó képzeteknek, de az ateizmus megjelenésének is. A hellenizálás folyamányának tartja például, hogy a keresztyén filozófia a létezőben megkülönböztetett esszenciát (lényeket) és egzisztenciát (létet), ami ahhoz a kétarcú tanhoz vezetett, miszerint a teremtményekben valóságos különbség van esszencia és egzisztencia között, másrészt, hogy Istenben a kettő identikus, ugyanaz. Ámbar Istenben valódi különbség nincs a kettő között, a koncepciók különbség fennáll, ami azonban empirikusan nem érzékelhető, az ember a kettőt, mint különbözőt fogja fel. Ezért van áthidalhatatlan különbség aközött, ahogyan Isten önmagában van, és ahogyan az emberi tudatban van. Ez az oka annak, szögezi le Dewart, hogy „hacsak Isten maga nem lesz az empirikus ismeret tárgyává, fogalmaink elvben képtelenek arra, hogy Isten valóságos létét ismertté tegyék előttünk”. Hellenista befolyás szerinte továbbá az ember – Isten alá-fölérendelt viszony is, amit álláspontja szerint, nem írt át/fölül a Jézus-i atya-fiú modell sem. Stb. Idézi: Pungur 1971: 93, 95. Dewart nézeteit természetesen számos kritika is érte.

<sup>22</sup> Pungur 1971: 94. Elgondolása szerint „Az Isten és ember közötti alapvető kapcsolat a történelem valóságában található. Ennek tartalma az Isten és az ember kölcsönös részvétele a világ öntudatos teremtésében”. Uo. 95.

itt el kell tekintenünk, a viták tanulságai közül a néprajz számára is megfontolandó két tézist azonban érdemes még felidézni. Az egyik az, hogy a vallástörténetben és a vallástudományban az istenképek „összetörése és módosulása a kijelentéstörténet szükségszerű következménye”,<sup>23</sup> és a vallások hosszú története alatt kialakult „képtár” nem Istent, hanem a *képet* alkotja, vagy haladja meg.<sup>24</sup> A másik megállapítás, amit a népi vallásosságra szintén érvényesnek tekinthetünk az az, hogy nincs – mi több: nem is lehetséges – egységes/egynemű istenkép.<sup>25</sup>

## AZ ISTENKÉP KÉRDÉSEI A NÉPI VALLÁSOSÁGBAN

A vonatkozó néprajzi munkákban tárgyalt,<sup>26</sup> a népi vallásosságban megfigyelhető sajátosságok alapján úgy tűnik,<sup>27</sup> a magyar (katolikus) keresztény (paraszti) közösségek istenképe a lokális és az egyéni árnyalatok ellenére is a tanult,<sup>28</sup> hivatalos egyházi is-

<sup>23</sup> Egyfelől a kinyilatkoztatásra, másfelől az istenkép Biblián belüli „fejlődésére” való utalás. Pákozdy László Márton úgy fogalmaz: „Az ósz.-i irodalom emlékeit (...) valóságos istenképtárnak lehet tekinteni (...). Az is kétségtelen, hogy az Úsz-en belül is lehet beszélni bizonyos szempontból »összetört istenképről«”. Pákozdy 1970: 117.

<sup>24</sup> Uo. 117.

<sup>25</sup> Az istenképek koherenciájának a problematikája sok vitát váltott ki az egyházban és a felmerült kérdésekre nincs – a dolog természetéből adódóan talán nem is lehet – kielégítő válasz. A bibliai istenkép egységes/egynemű megrajzolhatóságának gátja elsősorban az, hogy az istenismeret szempontjából releváns „adatok” történetekbe ágyazottok, a történetileg szituatív interpretációk újabb és újabb reinterpretációra utaltak. A bibliai üzenetek az egymásra épülő kontextusokkal és értelmezésekkel együtt alkotják azt az értelmező hagyományt, amely keretében a mindenkori embernek újra kell fogalmaznia a saját interpretációját (istenképét). Ez a „soha véget nem érő hermeneutikai kör” végeredményben egy zárt, de legalábbis körülhatárolt gondolati séma. A módszer révén nyert megértés/ ismeret nem definitív, és az értelmező maga is az értelmezett objektum részévé válik. Schillebeeckx teológiai nézeteit összegzi: Papp 1970. Ugyanilyen, nem definitív, kísérleti jellegű modellezéseknek számítanak a Biblián belüli istenképek értelmezésére irányuló vállalkozások, pl. az Ó- és Újszövetség istenképének a kapcsolatára vonatkozó kérdés. Lásd pl. Tomcsányi 2002: 89. Hasonló folyamatok zajlottak le a filozófiában az emberi megismerés előfelvetésmentességének lehetetlenségéről, amely keretében megfogalmazást nyert az is, hogy az emberi megismerésben, mint olyanban, „nincs álláspontmentes, viszonyítatlan tudás”. Papp 1970: 16.

<sup>26</sup> Az istenképről korábban írt tanulmányomban (Iancu 2019: 139–156.) összefoglaltam a néprajzi kutatások legfontosabb tanulságait és megállapításait. Terjedelmi okok miatt ezen a helyen el kell tekintenem azok megismétlésétől. A bibliográfiából is csak a legfontosabb, a paraszti (katolikus) közösségekkel kapcsolatos vizsgálatokat emelem ki: Bartha 1980.; Iancu 2018: 451–465.; Ipolyi 1854.; Pócs 2008: 279–351.; Tánczos 2015: 580–611. Református ill. evangélikus példák: Madar 1984: 659–674.

<sup>27</sup> A népi vallásosság alatt itt a paraszti közösségek hagyományos vallásosságát értem, valamint a népi vallásosság vizsgálatára irányuló néprajzi kutatásokat. A népi vallásosság-kutatás szemléletét követem, néprajzi példáim nagy részét pedig a moldvai magyar közösségek népi vallásosságából veszem. Az általánosító megfogalmazás ellenére megállapításaim nem a mindenkori paraszti közösségek, hanem – elsősorban – a paraszti életmódot folytató adatközlők vallásosságára érvényesek – akik a népi vallásosság hordozói. Az adatok egyénközpontú vizsgálata azért nem lehetséges, mert sem az adatközlőkről, sem a szociokulturális miliőről nem rendelkezem elégséges információval.

<sup>28</sup> A magyar néprajzi kutatásokban elsősorban a katolikus felekezet istenképéről tájékozódhatunk.

tenkép lenyomata. Úgy tűnik, a vallási szocializáció és hitoktatás révén megalapozott istenkép egy olyan fundamentum lesz, ami az egyén későbbi istenképére is kihat. Ez az istenkép napjaink falusi katolikus közösségeiben megfelel az említett zsinat előtti egyházi tradícióban kialakult elgondolásnak,<sup>29</sup> ahol az Istenről való beszéd „történelmi háttére egyfajta szélsőségesen antropomorf és mitologizáló beszéd Istenről. Ez a beszéd nagyrészt az Ószövetségből származik, amelynek mélyen vallásos nyelvezete szerint Isten állandóan »jelen« van a világ eseményeiben: közbelép, cselekszik, beszél, ítéletet mond, dicsér és büntet. Ez a gondolkodás- és beszédmód részben az Újszövetségben és a keresztény évszázadokban is folytatódik (...) és ez az az istenkép, amely ma is erősen rányomja bélyegét a hitoktatásra, a prédikációra, a lelki irodalomra, de sokszor még a teológiára és a tanítóhivatal állásfoglalásaira is.”<sup>30</sup> Luby Margit – a saját kutatási tapasztalataim szerint is érvényes – megfigyelései szerint: „A parasztember szívében az Ótestamentum kemény Istene él. Ha összegyűjtenénk az Istenre vonatkozó kiszólásaikat, azok 80%-a az Atyára vonatkozna.” A tétel azonban azzal a szintén lényegi megállapítással együtt érvényes, amely Istent, mint az emberrel szemben méltóságot tanúsító, igazságos személyt mutatja be: „Ne búsuljatok, megvan az Istenben a becületérzelem.”<sup>31</sup>

Ahhoz, hogy egy istenkép kereteit megrajzolhassuk, szükséges egy „normatív” istenkép tételezése, ami jelen esetben nem más, mint az egyház istentanában foglalt kép, amelyet a hívek a hitoktatás során, ill. a katekizmusokból sajátítanak el. Ha azonban el akarunk emelkedni ettől a hagyománytól, mint ahogyan tanulmányunk célja ezt meg is kívánja, és arra vagyunk kíváncsiak, hogy az antropomorf-központú hagyományon túl, milyen egyéb lehetőségek és adatok állnak rendelkezésre az istenkép vagy egy másik istenkép megrajzolásához, úgy tűnik, az lesz a célravezető, ha az istenképben nem Isten különféle (vélt) tulajdonságait vesszük számba, hanem az Isten-ember kapcsolatban megnyilvánuló lelki és mentális történésekre (gondolatok, érzések stb.) összpontosítunk. Természetesen erre az eljárásra is érvényes az, hogy az eredmény egy, a néprajzi megfigyelések sajátosságait ötvöző konstrukció, elméleti interpretáció lesz. Látnunk kell azt is, hogy a népi vallásosságban erőteljes az a hitbéli tapasztalat, hogy a láthatatlan Isten ismerete *annyira* lehetséges, tehát lehetséges *annyira*, *amennyire* a hithez és a bizalomhoz, azaz mindezek kialakulásához szükséges, és innen nézve az istenkép bibliai, teológiai, dogmatikai „tisztasága” (nem lényegtelen, de) másodlagos kérdés.<sup>32</sup> Ez a meggyőződés – ahogyan Luby Margittól idézzük is – az oka a hitetleneket elmarasztaló magatartásnak is, ami a homogén felekezeti vallási közösségekben megjelenik: „Hallgat a magyar ember a hitéletéről. Általános véleményük,

<sup>29</sup> Elsősorban a hagyományos falusi környezetben élő közösségek vallásosságára vonatkozóan állítható mindez, ám ha megvizsgáljuk az általánosan (és egyetemesen) használt különféle katekizmusokat, azt tapasztaljuk, hogy a bennük megfogalmazott tanítások is ezt a szemléletet tükrözik.

<sup>30</sup> Fuchs 1986: 238–239.

<sup>31</sup> Luby 2002: 166–167.

<sup>32</sup> Ugyanezt fogalmazza meg Tüskés Gábor: „a népi vallásosságot a természetfölöttire való ráutaltság tudata hordozza, felfogásában Isten a teljesen más, de mégsem vagyunk elválasztva tőle”. Tüskés 1981: 122.

hogy nem komoly ember, aki úgy cserélgeti a hitit, mint más a ruháját. (...) Ki mibe született, abba kell elvesznie. Akinek pedig nincs hite, az olyan, mint a jószág!”<sup>33</sup>

## NÉPRAJZI, EMPIRIKUS PÉLDÁK

Leslie Dewart nyomdokain haladva, az elemzés során a fókusz a kapcsolatra helyezük, és a kapcsolat „mibenlétének” a megfigyeléséből próbálunk következtetni az istenképre. Annak érdekében, hogy az elemzés kiterjedtsége, kerete, térben és időben valamelyest lokalizálható legyen, a felhasznált néprajzi adatokat egyetlen szellemi-kulturális közegeből merítem, és pedig Moldvából.<sup>34</sup> A tanulmányban Zsíros Tibor 1974–1990 között végzett moldvai gyűjtéseit használom fel, a gyűjtés azon részét, amely nem szerepel a szerző 2021-ben megjelent kötetében. Az 1990 előtti vallásosságra vonatkozó adatokat az elmúlt két évtizedben végzett gyűjtéseimmel és tapasztalataimmal egészítettem ki. Az anyag áttekintése során ugyanis arra figyeltem fel, hogy a közel fél évszázadot felölelő időszakra vonatkozó adatok jelentős hasonlóságot mutatnak; az istenkép kapcsán számos változással és masszív állandósággal is számolhatunk, egyidejűleg. Az anyag együttes felhasználása azért is lehetséges, mert a gyűjtés során hasonló eljárást, módszert követtünk. Résztvevő megfigyelőként jelen voltunk adatközlőink életterében, részt vettünk mindennapi tevékenységeikben, és a köztük illetve köztünk zajló beszélgetéseket időnként – természetesen engedélyükkel – rögzítettük vagy lejegyeztük. Az alábbiakban vázolt kép, bár igyekeztem szerint szakmailag átgondolt ábrázolása kíván lenni a moldvai katolikus magyarság istenképének, mindenekelőtt egy – néprajzi adatokból és megfigyelésekből építkező – kutatói konstrukció, amely ebben a formában nem található meg sem a régi, sem a kortárs hitéletben, vallásgyakorlatban.

### 1) *Ami nem változik*

#### a) Keresztény emberkép, hitminimum

Említettük, hogy az istentan újragondolásáról szóló teológiai felvetések között meghatározó szempont a tanulás útján szerzett istenkép és *a személyes élettapasztalat egymáshoz való közelítése, összehangolása*.<sup>35</sup> Ezen a területen úgy tűnik, a népi vallásosságban, a lelki folyamatok verbális, *nyelvi megfogalmazására* irányuló fogalmak és képek régiek, *hagyományosak*,<sup>36</sup> s nem is igazán lehetnek mások, hiszen a helyi egy-

<sup>33</sup> Luby 2002: 166.

<sup>34</sup> Zsíros 2021. Hálás köszönetet mondok Zsíros Tibornak ezúton is a rendelkezésemre bocsátott rendkívül értékes archívumért.

<sup>35</sup> Vö. Papp 1970: 15.

<sup>36</sup> Ez azonban a folytonosság, a történetiség szempontjából nem elhanyagolható jelentőségű. Azt az érzetet, tudatot tartja fenn, hogy az elődök, az élők és az utódok az Istenben (az istenhit által) időtlenül egybemaradnak.

házban – amely az istenképet definiálja – napjainkban ez hagyományozódik, érvényesül. Mindazonáltal az Istenhez való viszonyulásban a régi minták nyomai jelentősen *halványultak*. A szigorú, ítélkező stb. Istenhez való viszonyulás terén, már nemcsak a félelemmel, de valamiféle racionális hozzáállással, „felnöttes” magatartással is találkozunk – lásd pl. a hit abban, hogy „Istennek van becsületérzete”; vagy olyan mondások, mint például: „meg kell higgye az Isten is” stb. Az Isten-ember kapcsolat racionalizálásának a szándéka, tendenciája nem változtat az ember és Isten között fennálló hierarchikus viszonyon, ahol az *ember alárendelt* fél, pusztán az emberi önreflexió felerősödésére utal, mely során az ember a döntéseit igyekszik megmagyarázni, és azok következményeit *tudatosítani*. Ezen a területen mutatkozik meg egy jelenség, amit a *hitminimum* fogalmába tömöríthetünk, ami egy olyan elemi norma, amely – nem explicit kinyilvánított, ámde evidens – viszonyítási pontként működik a hívők körében, és voltaképpen a „*keresztény emberkép*”-ben ölt testet.<sup>37</sup> Néhány néprajzi adat, példa a konszenzusos hitminimum-motívum illusztrálására:

„Jöttem a kurszával [busszal/járrattal], s mondja egy ember, azt mondja: Ke[n]d csendüljön meg a magyar énekeivel,<sup>38</sup> azt mondja. Mondom: Há, minek? Azét, azt mondja: Ne, úgy hallatszódott, hogy ke[n]d énekelt magyarul s magyar énekek el kell bocsátódjanak [feledtesenek], me[r]t most kijött egyéb. (...) Ej, de én senkit sem mondanék el [*nem* jelentenek fel/árulnék el]. No, *szent halált szenvednék s nem tudnék senkit kimondani*. Mondom, én akkor erőst megijedtem vót.<sup>39</sup>

A példában még nem történik hivatkozás sem Istenre, sem a hitminimumra, sem a keresztény emberképre, de a „szent halál” említése és választása impliciten hordozza és tükrözi az előbbieket. Az istenkép kapcsán pedig azt látjuk, hogy az istenhit, sőt a szent cselekedet (virrasztón történő siratás) nem garancia a gondmentes életre, azaz: Isten gondviselésének a tételezése,<sup>40</sup> és a gondviselés természetének a kiismerhetetlensége nem zárja ki egymást. Az énekesasszony arra az idilli (ideális) istenkapcsolatra/hitminimumra/keresztény emberképre hivatkozik, amely, mint abszolút garancia tételzetik fel az élet eseményeinek a rendezése és megítélése során.

Kimentem (...) a darabba [itt: szőlősbe]. Kivittem a borkánt [az üveg savanyúságot]. (...) Kivittem a borkánt, még nincs es hazahozva. Nem kaptam, mivel hazahoztam. (...) [Egy asszony megkérdezi]: Nem fél, [hogy] ellopják? – *Nem, nem lopják. Isten örözzön, keresztények vagyunk. Há, meg vagyunk keresztelve. Én nem menek senkiéhez. Nem. Nem.*<sup>41</sup>

A példában *expressis verbis* a keresztségre történik hivatkozás, ám világos, hogy valójában az emberi társadalom működésére jótékony hatású *istenfélelemre* történik utalás,

<sup>37</sup> Értsd: megkeresztelt és erkölcsös/itt: katolikus neveletésben részesült.

<sup>38</sup> Ti. azt tanácsolja, hogy a jövőben, a virrasztón magyarul ne énekeljen.

<sup>39</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1983. június, Forrófalva (Faraoani).

<sup>40</sup> Mint régi/új isteni attribútum.

<sup>41</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1982. szeptember, Forrófalva.



mint olyan „tulajdonságra”, amelynek a birtoklását egymásról feltételezik. Az istenfélelmet nem az istenítélettől való félelem motiválja, hanem az emberi kapcsolatokra leselkedő krízisek elkerülése. Az istenképben a hangsúly nem Isten szigorúságán, esetlegesen kilátásba helyezett büntetésén van, hanem az ember ártó tetteire és azok következményeire irányítja a figyelmet.

Az Isten őrözze meg az egész világot, *mintsább rosszat csinálj, jobb menj el, szökjél bé a vízbe. Nyuvaszd bé magadat, ne csinálj rosszat senkinek.* Met, mind ahogy nem dórílod [kívánod, hogy] neked csinálják, te se csináld. Senkivel se csinálj rosszat.<sup>42</sup>

Legrosszabb akarató[nak], melyik egy kalán [kanál] vízbe el akar[na] vesztesíteni, még [annak] es azt mondanám: *Mind nekem a rossz nem jó, annak sem jó.* [Egy asszony]: *Ha igaz keresztény akarsz lenni, [mást] nem lehet mondani.*<sup>43</sup>

A legutolsó példa egy eset végső tanulságát fogalmazza meg. Egy ember azzal fenyegette meg a vele ellenséges viszonyban álló, lakodalomra készülöket, hogy feljelentést tesz a titkosszolgálatnál, és pedig a disznóvágás tárgyában, ami 1984-ben még tiltott cselekedet volt. A megfenyegetett férfi reakciójában ismét csak arra látunk példát, hogy az emberi élet (társadalmi, közösségi) feszültségei nem a szigorú, büntető isten(kép)re vezetnek vissza, hanem az emberek egymással szemben elkövetett tetteinek a következményeként nyernek megfogalmazást.

#### b) Isten a történelem kormányzója és az élet szerzője

A teremtetség okán fennálló Isten-ember közti alárendelt viszonyhoz hasonlóan, a világ és a létezés eredetére, céljára vonatkozó elgondolások terén sincs randikális változás, de új árnyalatokra ezen a téren is felfigyelhetünk. A sok érdekesség mellett itt egyre utalunk részletesebben, nevezetesen a rejtőzködve/rejtebbe működő Isten, valamint az érzékszervek által empirikusan nyomon követhető természeti törvényszerűségek viszonyát érintő területre. Az alábbi példákban láthatjuk, hogy az életszerző és kormányzó Isten képe a természet törvényszerűségeinek tudomásulvételével,<sup>44</sup> és azok következményeinek a *tudatosításával* egészül ki. Nem arról van szó, hogy a szóban forgó közösségek korábban nem rendelkeztek volna az ember, a világ, a természet működésére vonatkozó (akadémiai) tudással, vagy hogy a tudásuk az „Isten tudja!” „Tudja, Isten...!” „Úgy akarta Isten...!” háritásokban merült volna ki. Arról van szó, hogy az Istennek és a természet törvényszerűségeinek egyaránt kiszolgáltatott ember istenkapcsolatában nőtt, fokozódott a *kölcsönös bizalom* hatóereje, jelentősége. A népi vallásosságban ezekre a distinkciókra egyre nagyobb hangsúly esik. Azt is látjuk azonban, hogy az új értelmezések nem eliminálják a régieket, és nem is csökkentik azok érvényességi körét, de felzárkóznak azokhoz, és azok-

<sup>42</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1984. július, Forrófalva.

<sup>43</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1984. július, Forrófalva.

<sup>44</sup> Ti. a tanult istenkép.



kal egyenértékű, alternatív – de nem istenellenes – elgondolásokként működnek. A példáinkat az isteni faktort implikáló/nevesítő esetek bemutatásával kezdjük, és az isteni faktort nélkülöző esetek ismertetésével zárjuk, kiemelve az ezt illusztráló nyelvi formulákat.

Hálát adok az Atyának, hogy a napra kikeresem a kenyereket, imádkozom este, lefekszem, reggel imádkozom, felkelek, s úgy elé. Meddig leszek. Az Atyától. *Tőle az élőnap. Nála van az élet.* Az Atyánál. (...) Elvágják még egynek [egy vele együtt kórházban fekvő embernek], mind nekem, mind csak azt a lábát, de másik este meg vót halva. *Én es vártam, hogy haljak meg, de hát nem. Míg ki nem fogy a felsőnek, az Atyának az izéje, addig nem lehet menni sehova se. Pedig elmentem lenne én es.* Na. Ez nem erőst örvendezés.<sup>45</sup>

Elment a templomhoz a misére, meggyónt, megá[ ]dozott, s hazajött. (...) Azt mondta az asszony neki: Nem eszik-e, hallja-e? Nem, azt mondja, menek, hogy járjam meg X-et. Úgy mondták annak a helynek<sup>46</sup> (...). Hideg vót, disztul [nagyon] hideg vót (...) Az embert (...) megütték [megölték]. Megfogyott. *Megvette a hideg, ő még nem hót lenne meg,* de megvette a hideg. Hogy mit nézett ő akkor a darabon?! Ha hideg vót, nem vót sem bévetve, sem (...) megérve, sem semmi. *Úgy vót az Istenől.* Menek, járjam meg a darabot. Menjen, hallja-e, de úgy es, egyék. Nem, azt mondja, met én mindjárt visszajövök.<sup>47</sup>

Gyitót gyenge vót, hogy haljon meg. (...) *Úgy adta az Isten, hogy megjött* [meggyógyult] (...) Az Istennek grizsája [gondja] vót, (...) gyógyulás után élt még tíz évet. A Jóistennek az ideje vót, *ő tudta, hogy mét veti vissza őt!*<sup>48</sup> (...) Miljen beteg vót kend, bácsi György, s kend még tipadja ezt a fődet?!<sup>49</sup>

Vegyük számba az *Istennek az erejét!* Az ő ereje a jó. *Kénlódatunk, meddig az Isten méri.* Most mondjuk vala a kollektívba (...): Miljen nehez! Dolgozunk, hányja el [felvágja, felsérti] a kezeinket a vastag [gaz]. (...) Egy ember [férfi] nincs, [csak] asszonyok. (...) Az igazságikát nem tudják kérni (...).<sup>50</sup> Kérjük, de nem adják. (...) *Vidd a keresztedet.* (...) Villegessük elé [visszük, cipeljük]. S aztá' mikor odaérünk egy nagy gödörhöz, akkor odateszük, s ha átul ér, átulmenünk s ha nem aztá: esünk bé.<sup>51</sup>

A lábujjkám... Mintha tűz menne ki a tetejiből [lábujjbegyekből]. Kitéptem a hajamat es, megvirítottam [megritkítottam], annyira téptem. (...) Hazajó az asszony, a feleségem, Máris: Há, mit csinál maga, leeresztve a feje a kezei közé? Hagyatok békém, mondom. – Há, minnek bögsz? Há, minnek fáj? Mondom, azét bögök, me *egyed kell húzzam* [ti. a fájdalom folya-

<sup>45</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1990. szeptember, Lujzi-Kalagor (Luizi-Călugăra).

<sup>46</sup> Mezőgazdasági terület.

<sup>47</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1984. június, Forrófalva. Ebben a rendkívül sok fontos elemet tartalmazó példában azt látjuk, hogy a természeti törvények (a hideg) következménye és Isten akarata „összszéért”. Kifejezést nyer az is, hogy Isten a természeti törvények felett áll, de mégsem rendelkezett másként, ellentétesen.

<sup>48</sup> Ti. visszahozza, vagyis megtartja az élők sorában.

<sup>49</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1987. Nagypatak (Valea Mare).

<sup>50</sup> Ti. a fizetést, a munkaévek számát, a nyugdíjat.

<sup>51</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1988. április, Forrófalva.

matos]! Mondom, ha egy órára elvehetnéd, hogy lásd meg, hogy sér [fáj], mikor sér, akkor megmondanád: Jaj, hallja-e! Há[t] ke[n]d hogy tűrte mostanig? Egy éve s fél? Ne, így ne! Ez az. (...). Harapom még az ágyat es. (...) [Amikor beveszi a gyógyszert, egy rövid időre csillapodik a fájdalom] megereszti, elmulassa a sérülést, de *nehéz a várás*, akkor, úgy tetszik, megállítsa, utána nem fáj, egy négy-öt órát, annyit nyugszok. Aztán még fog fájni s reggel felé aztán sikigatom [simogatom, szeretgetem a lábszáram] így, megszeretem! *Háha eljő Jézusom! Ő es szenvedett, szegény Jézus. De negyven nap. Nem esztendőt s felet, mind én, s még lehet ki tudja mennyit [szenvetek ezután]. Negyven napba végeztek az Istenfiúval (...). Istenfiú vót, nem egy ilyen elvetett ember, mind mi.*<sup>52</sup>

Csak béjött délután a J.-nek a mámája [édesanyja], úgy sírt (...). Mondta az embernek [férjemnek], az enyimnek: Están! Están! – azt mondja, *most még életbe kaptatok, de többet nem kaptak!* Mondjuk: Hát, mié[r]? Nagyon beteg vagyok, azt mondja. *J.-om a földbe temeté... a bánata J.-nek földbe tette.*<sup>53</sup>

Az egyéni értelmezésekben a nyomorúságos testi és lelkiállapot és a vizionált halál (vagy betegség) okai (itt) emberi eredetűek,<sup>54</sup> és Isten szerepe abban merül ki, hogy nem akadályozza meg vagy engedi azok természetes bekövetkeztét. Ha Isten – mint szereplő – hiányzik is esetleg a képletből – ahogyan azt a legutolsó példában látjuk – az egyéni *istenviszony* jellege, kihat az egyén életminőségére és testi állapotára, és tovább: a családtagot érintő krízis elszenvedője nemcsak az érintett, hanem a család többi tagja is.

Isten nevesítése (mint okozó, beavatkozó) általánosnak tűnik olyan helyzetekben, ahol a konfliktusban álló felek státusa, állapota stb. nem azonos súlyú. Például a gyerekek, az árvák, az özvegyek, a hátrányos helyzetűek, a kiszolgáltatottak stb. ellen elkövetett igazságtalanság esetében szabályszerűen elhangzik a következő formulák valamelyike: „*Isten nem aluszik!*” „*Isten mindent lát!*” „*Tűr az Isten, de nem sokáig menen a gonosznak!*” stb. Ezt érzékelteti a forrófalvi Farkas Péter pap története, pontosabban: halálának körülményei és helyi értelmezése is, amit röviden összefoglalunk. Farkas Pétert Györgyina páterrel együtt ítélték el és együtt raboskodtak.<sup>55</sup> A Duna-del-

<sup>52</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1985. Forrófalva; hónap, nap jelölése nélkül. Kívánatos volna a példa további elemzése, ám erre itt nincs mód.

<sup>53</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1985. szeptember, Forrófalva.

<sup>54</sup> Az ember, mint okozati tényező.

<sup>55</sup> Gherghina Ioan (Györgyina/Györgybíró János) 1915. március 25-én született Nagypatakon (Valea Mare). Minorita szerzetes volt már, amikor 1941-ben Lujzikalagor plébánosa lett, később Lészpedre helyezték. 1959-ben letartóztatták és bebörtönözték. Tizenhét évre ítélték el, nyolc esztendőt töltött fogdában. A Braillai Nagyszigeten raboskodott, „*szelidsége, műveltsége másféléképp ejtette rabul a rabokat, mint elítélőik és fogvatartóik*”; „*Ott is kereszttel, s gyóntatott. Neki dugva [titokban] vitték be az ostyákat, misét mondott, négyen összebúttak, elvégezte a misét s akkor áldoztak is*”. Sylvester 1992: 102. 1969 után Somoskán (Șomușca), majd Klézsén (Cleja) volt pap. Élete utolsó éveiben megromlott egészségi állapota miatt egy prezesti (Prăjești) rendházban élt, ahová a hozzá érkezett magyar vendégeket nem fogadhatta. 1998. december 21-én hunyt el. A temetési szertartást Jászvásár (Iași) püspöke, Petru Gherghel vezette, nagyszámú ferences kíséretében, szülőfalujában. Lásd még: Jáki 2002: 88–94.

tában Farkas Györgyina helyett is „hordta a földet a róbával [talicskával]”. Szabadulása után Farkas egy hektár földet kapott a helyi télesztől, amit művelt, ám a földet később ismét eltulajdonították. A történet elbeszélője szerint: „*De az Isten megsegítette. S úgy segítette meg, hogy ő öregend az ágyba nem ült gyetót [egyáltalán nem volt fekvőbeteg].*<sup>56</sup> (...) *Csitertekend este, most az eltőt héten, (...) jöttünk mik a kollektívából, egy tarisznyacska a hátán s bot a kezibe s jövogetett. Jövogetett haza. S pénteken regvel kilenckor meg vót halva.*”<sup>57</sup> Az isteni segítség itt az éhhaláltól és a további megalázástól való megóvásban öltött testet.

A másik „tisztá” esettípus, ahol Isten nevesítésére sor kerül az, amikor az emberi források, eszközök stb. kimerültek, és egy adott probléma megoldása nem következett be. Például: gyógyíthatatlan betegség, helyrehozhatatlan házasság/kapcsolat, megjavíthatatlan viselkedés stb. Ilyen esetekben hangzik el: „*Kell hordozzuk, mert azt a Jóisten adta, nem más.*”<sup>58</sup> „*Az Isten úgy adta, hogy mindenem fájék. A lábujjkámtól fel a fejem tetejéig. Mit csináljak? Merre menjek? (...) Idős vagyok.*”<sup>59</sup> Végül találkozunk azzal a népszerű értelmezéssel is, miszerint az igazságtalanul szenvedőkben maga Jézus szenved: „*[H]jába feszítették fel Jézust! Úgy is, még vannak imitt-amott melyikek immá [ezután] feszítsük fel. Há [igen]. Me[r]t ha csak egyszer lett lenne fel[feszítve], de nem*”<sup>60</sup>

Meg se kísérelhetjük azt, hogy a bemutatott esetek alapján valamiféle koherens istenképet alkossunk, majd szétszálazzuk benne az istenit és az emberit. A példáink – és általában a gyakorlat – éppen arra figyelmeztetnek, hogy az istenkép tényleges működését nem tudjuk regisztrálni, leírni, de ennek ellenére és ezzel együtt is azt látjuk – és ez a lényeg – hogy ez a megfogadhatatlan istenkép *bekeretezi* az egyes eseteket, és az egész emberi életet, egészen pontosan a történések és a kapcsolatok értelmezését, hermeneutikáját.

## 2) *Ami új – avagy a régi istenkép felfedetlen árnyalatai*

### a) Egy erő erőterében

Ha visszatekintünk az idézett néprajzi példákra és elolvassuk Peter Berger a transzcendenciajelek kapcsán írt elgondolásait, azt látjuk, hogy az adatok és az elméleti felvetés jelentős mértékben igazolja egymást. Peter Berger szociológus a transzcendenciajel fogalmával a spiritualitás egy új megközelítési módját fogalmazta meg. Véleménye szerint a spiritualitás nem más, mint az, hogy az ember lényé mélyén átél egy önmagán kívüli *aktivitást*, és felismeri annak jeleit, nyomait. Mint írja: „Az emberek *időről időre* hétköznapijaink során valami nagyobb [egész egy] részének *érzik* magukat. *Átélnék*

<sup>56</sup> Idős korában.

<sup>57</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1988. augusztus, Klézse.

<sup>58</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1988. július, Nagypatak.

<sup>59</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1990. Forrófalva; nap és hónap jelölése nélkül.

<sup>60</sup> Zsíros Tibor gyűjtése, 1985. szeptember, Forrófalva.

olyan helyzeteket, amelyeket az érzékelhetõn túli vagy transzcendens világ *jelének* látnak”.<sup>61</sup> Hozzáteszi azt is, hogy nem is elsõsorban a félelemben vagy a borzalmakban élezõdnek ki az egzisztenciális határok, nem csak ekkor tudatosul az emberben, hogy a láthatón-érthetõn-értelmezhetõn túl valami más is van, lehet.<sup>62</sup> A hangsúlyeltolódást a statikus vagy régi és az újraértelmezett istenkép között az *átélés*, a *felismerés*, a *jel*, a *nyom*, az *idõrõl idõre* stb. fogalmak mentén találjuk meg. Isten mûködése nem azonos egy, az ember által modellált gépezettel – vagy a hiedelemmondák és a teológiák – istenképével, az Istennel *kapcsolatban* álló ember Istentõl „nyomokat” ismerhet meg, ritkán, spontán, váratlanul. Adatok sokasága hozható fel ennek illusztrálására és igazolására a népi vallásosságból is. Például:

Krisztust el tudjuk gondolni, de *Istent* nem. Krisztusnak volt teste (...). Őt [Istent] csak *érez-*  
*zük*.

*Az Istent nem kell meglássuk!* Isten egy duh [szellem], nem lehet meglássuk az Istent! Nem látta senki és nem is lehet meglátni! *Csak himni, hogy van!*

*Nincsen* nekünk annyira *elménk*, hogy *mi megtörvényezzük* [kifürkésszük, megértjük, tetteit megítéljük] *az Istent*, hogy honnan van, s mit csinál itt! Nincs. Nem szabad mi ezt törvényezzük.<sup>63</sup>

Mert az a legnagyobb vétek: *Invidie și incăpăținare* [irigység és megátalkodottság]. Az Isten minek szép? (...) Hogy neki minek van? (...) *Az Isten mindenkít teremtett egy darral [ajándékkal/adottságokkal], s amit adott, azt el kell vinni*. Ha szép, ha csúf, ha jó, ha rossz, azt primild el [fogadd el], amit õ adott.

## b) A bizalom tudatállapotában

Az istenkapcsolat másik alapvonása az, amirõl az emberi alárendeltség kapcsán már szó volt, nevezetesen a *bizalom* a szuverén, tetteinek vagy éppen látszólagos passzivitásának okát fel nem fedõ Istentben. A funkcionális, az ember igényei szerint és céljainak megfelelõen alakított és irányított istenképpel ellentétben, a bizalomcentrikus istenképben – ahogyan a példáink is mutatták – nem a megértés,<sup>64</sup> hanem az *elfogadás* kap hangsúlyt.<sup>65</sup> Érvényesek itt Martin Buber megállapításai, miszerint „az ember Istentbe vetett hittel és bizalommal él, de nem uralkodhat Istenen, nem követelhet tõle biztonságot, nyugalmat vagy elõmenetelt. Sõt azt sem mondhatja – miként a gnosztikusok –, hogy ismerné õt. Csak közeledhet hozzá, és alázatosan bízhat benne, hogy mindent jóra fordít, még ha a történések értelmét néha nehéz is megtalálni.”<sup>66</sup> Erre a

<sup>61</sup> Kiemelések: Iancu.

<sup>62</sup> Idézi: Wikström 2013: 85–86.

<sup>63</sup> Saját gyûjtések, feljegyzések a moldvai Magyarfaluból (Arini).

<sup>64</sup> Ti. Isten mûködésének a tételes megértése.

<sup>65</sup> Egy életállapot, egy élethelyzet elfogadása, vagy mindazok kimerítõ meg nem értésének az elfogadása.

<sup>66</sup> Idézi: Wikström 2013:107.

– népi vallásosság egészére jellemző – megállapításra jutunk akkor is, ha az előbb idézett néprajzi példákra tekintünk vissza. Az alábbi adatokban arra látunk példát, amikor az egyén bizalommal fogadja el, és éli meg az élet minden nehézségét, terhet, amikor a bizalom révén nemcsak az ima, hanem a munka és a másik ember is erőforrássá válik.

Imádkozom. Mondom, hogy *nekem es bocsásson meg, őket es jertálja el [nekik is bocsásson meg]*. Ezeket mondom. Mindennap. (...) Nappal még esik valaki, még váltok én es egy szót, még felejték el a búból, még csinálók vaj egy dolgot, egy ételt, de *este az enyim a nehezség*. (...) Mennyit húztam, mennyid átulmentem (...), *csak az Istenbe bíztam (...). Tőle vót az erő*.<sup>67</sup>

S mondom Ézusnak: *Odaadom*.<sup>68</sup> (...) Segítsen meg, hogy *én vigyem*. Segéljen meg, hogy én tudjam vinni. [ti. a betegséget]. *Bíztasson meg*, hogy én tudjam vinni.

A következő idézetben arról van szó, hogy az adatközlő jóslás segítségével kiderítette a tolvaj személyét, aki a megtakarításait ellopta, és imáiban nem a megbüntetését, hanem a megtérését kéri Istentől. Kifejezi azt is, hogy Isten próbára teszi az ember türelmét, várakozását. A kulcsmotívum itt is a bizalom.

Hiszed-e, *azt szeretném, hogy gondoljon Ézushoz*, hogy: Atyám! Milyen sokat szenvedtél! Többet soha nem teszem a kezemet [többé nem lopok], elhagyom, hogy éljen, ki ahogyan tud, de többet nem teszem a kezemet! De, Istennek az ereje. *Sokszor haragszunk, hogy Isten minék nem mutitsa ki* (ti.: miért nem fedi fel a tettet). De nincs dreptunk [nincs jogunk Isten működését firtatni].<sup>69</sup>

### c) Isten és a jövő

A kérdés vizsgálatának egyik legfontosabb megfigyelése, hogy az istenképben – és tágabban a hitben – sokkal meghatározóbb a jövő (mint tényező), mint azt korábban – az Isten külső-belső attribútumainak a feltárására irányuló néprajzi és vallástörténeti vizsgálatok alapján – véltük.<sup>70</sup> Az önmagukért beszélő néprajzi adatok ilyen szempontú olvasatának a kulcsát Edward Schillebeeckx istendefiníciója adta meg, aki szerint „Isten nem egyéb, mint az ember jövője”.<sup>71</sup> Hosszú évtizedek kutatási tapasztalata erősíti meg, hogy az istenhit motivációja nem a múltban, hanem a jövőben gyökerezik – avagy: a jövőre irányul. A hívő ember nem egy örökséghez, örökölt istenképhez/hithez való hűség okán hisz, hanem a változó környezet okozta (lét)bizonytalanság

<sup>67</sup> I. L., 76 éves nő, 2012. Magyarfalu. Saját gyűjtés.

<sup>68</sup> Itt nem a betegség „átadásáról”, hanem a szenvedés felajánlásáról van szó. Saját gyűjtés/feljegyzés Magyarfaluból.

<sup>69</sup> Saját gyűjtés Magyarfaluból, 2019-ből.

<sup>70</sup> Vagy az elkárhozástól való félelem és számos egyéb sokat emlegetett indíték.

<sup>71</sup> Papp 1970: 14.

állapotában,<sup>72</sup> egy mindezek felett álló, és mindezekről független, az események és a történések előtt járó, az életút és a történelem végén álló, végső soron tehát a jövőben „lakó” Istenhez kíván tartozni, a jövő Istenével kíván kapcsolatot létesíteni. Túlzás nélkül állítható, hogy a népi vallásosságban a hit és az istenkép legfontosabb jegye és motivációja a *jövőorientáltság*. Mindazonáltal nem eshetünk abba a hibába, hogy azt lássuk ebben a hangsúly-eltolódásban, hogy a törlesztő motivációjú hitet felváltotta volna az investációs szemlélet – vagyis, hogy az istenkapcsolatban volna valamiféle kalmár szellemiség.<sup>73</sup> A népi vallásosságban éppen annak vagyunk a tanúi, hogy az efféle motívumokat (esetlegesen és adott esetben igenis) tartalmazó istenképek rendszeresen összetörnek.<sup>74</sup> Végül: sokkal inkább a jövő megismerhetetlensége az oka az Isten megismerésével kapcsolatosan hangsúlyozott korlátoknak, mint a múltban szerzett istenérvek hitelessége, avagy elavultsága, avagy történeti, szituatív meghatározottsága. A legfrissebb kutatási tapasztalatok alapján elterjedőben van az embert különféle élethelyzeteiben kintartásra biztató istenkép, amely már a bűnt és annak értelmezését is új megvilágításba helyezi. Továbbra is áll az az elgondolás is, hogy a hit útját járó ember életét megpróbáltatások kísérik, vagyis a hit nem megszünteti a bajt, pusztán kitérít annak értelmezési keretét.

Vótak ezek a *beszédek*, amelyeket a régi emberek mondták, hogy égsz pokolba. S féltünk a pokoltól! (...) . De most nem epe mondják. (...) Most [a papok] azt mondják, hogy a purgator itt lenne a földön. (...) De az ember akkor es *kell tudja, hogy mit csinál*.<sup>75</sup> Ézus (...) *biztat*, hogy akármit megbocsát (...) csak *meg kell bánni, s meg kell térni*. (...) Ménsz valahova (...) leestél, elsikultál [megcsúsztál] s leestél. Felkelsz, ménsz eléfelé. Másik esztendőbe még. *Nem tudod felfogadni [felesküdni arra], hogy többet nem esel le*. (...) Fel kell kelni, s menni kell. Meg kell gyónni, Isten megbocsássa. Ki tudja, hogy jön, hogy abba a bűnbe még [megint] beesel. Fel kell kelni.<sup>76</sup>

Isten, akit szeret, azt megcserkálja [próbára teszi]. Akkor én erőst megtértem, hogy többet nem haragudtam. Mert az Isten azt ad, amit akar, akár törekszünk, akár nem. (...) Atyám, vegy bé, akarom, hogy legyek a te akaratod utá[n].<sup>77</sup>

<sup>72</sup> *Egymást – akár egy emberöltőn belül is több ízben – váltó, egymásnak ellentmondó ideológiák, társadalmi berendezkedések, állam- és egyházvezetők ellentmondásos magatartása stb.*

<sup>73</sup> Az egyik a múltban történekeért érzett hála, a másik az érdek-vezérelt, a szerencsés jövő érdekében befektetett hit.

<sup>74</sup> Számos példát említhetnénk itt. Néhány, saját gyűjtésből vett idézet: „Istennel nem lehet tréfálkozni!” „Istent nem tudod lefizetni!” „Ha én imádkozom attól még Isten Isten marad, s úgy lesz minden ahogy ő akarja!” „Mit gondolt ő, ül otthon, imádkozik, s a pujt (kukoricát) megkapálja Isten. Hát az ilyen nem bolondnak veszi az Istent?” stb.

<sup>75</sup> Azaz: tudni kell, hogy tetteivel árt vagy használ.

<sup>76</sup> Saját gyűjtés Magyarfaluból, 2012-ből.

<sup>77</sup> Saját gyűjtés Magyarfaluból, 2019-ből.

## d) Kitekintés: kettősség

Ki kell térnünk röviden a torz (ill. az ún. „megbetegítő”) istenkép kérdésére. A torz istenkép kialakulásának sokféle oka lehet. A vallásos neveltetésben részesült hívek esetében kiemelkedő szerepet kap az az eljárás, mely során a hívő kiemel, majd felnagyít egyetlen tulajdonságot, ez az egyoldalúság pedig torzítólag visszahat az istenképére.<sup>78</sup> Általános megfigyelés, hogy az egyén egyidejűleg több istenképpel is rendelkezik, ami abban nyilvánul meg például, hogy a tudatosan szeretőnek (szeretetnek) mondott Isten, a gyakorlatban zsarnokként, önkényúrként jelenik meg, aki önkényesen osztja kegyeit.<sup>79</sup> Az eddigi tapasztalatok alapján elmondható, hogy ez a jelenség nemcsak hogy jelen van, de igen elterjedt és meghatározó a magyar népi vallásosságban, és nem csak a moldvai magyarok körében. A jelenséget a valláspszichológia a lélektan eszközeivel magyarázza,<sup>80</sup> ám a kérdés kulturális és történeti implikációit tekintve, az okok között kell megemlíteni a vallási szocializáció és a hitoktatás módszereit, továbbá a doktrinális istenkép hatását, amely – a moldvai magyarság esetében különösen is – meghatározó (okozati) tényező az összezavart (disordered) istenképben.<sup>81</sup> Tagadhatatlan, hogy a paraszti istenkép jegyei között találjuk az „önkényúr”-motívumot is, aki adja-veszi, hosszabbítja-rövidíti az ember életét stb., de ugyanott látjuk azt is, hogy ez a „magatartás” egy nagyobb „titoknak” a része, amely arról árulkodik, hogy az istenkép egy olyan emberi konstrukció, képzet, amely rendre összetörik – hiszen Isten nem feltétlenül úgy, nem feltétlen akkor cselekszik, ahogyan a róla alkotott – doktrinális/tanult, személyes/tapasztalt – kép előrevetíti.

<sup>78</sup> A szakirodalom démoni istenképről is értekezik, amely „akkor keletkezik, ha a bibliai istenkép néhány mozaikréscskéje tesz szert meghatározó jellegre, lesz abszolútizálva”. Tomcsányi 2002: 86.

<sup>79</sup> Tomcsányi 2002: 86.

<sup>80</sup> Az istenkép-montázsok és azok variációi igen sokfélék, és valamennyi változat összefüggésben áll, mi több leképezi a vallásosság belső motivációit és az egyén mentális beállítódását. Egyetértés mutatkozik abban is, hogy a mentális adottságok és a belülről vezérelt vallásosság között kétirányú kapcsolat áll fenn. Az istenképek kapcsán ez azt jelenti, hogy az „összezavart» (disordered) emberek »összezavart» istenképeket alakítanak ki. Az ilyen istenkép a fenyegető, büntető, bosszúálló Isten képe, vagy pedig csak zavaros képzet. Bármelyik legyen is, negatív hatással van a mentális egészségre. Az első esetben a büntudat és a bűn érzése erősödik fel destruktív módon, és ezáltal az önbecsülés süllyed mélypontra, a másodikban az élet veszíti el értelmét és jelentését.” A téma kiváló összegzését lásd: Frielingsdorf 2019. L. még: Tomcsányi 2002: 87.

<sup>81</sup> Itt nem az egyház vagy az egyháziak felelősségére utalok, hiszen ahogyan érintettük: a Biblia maga is egy kétarcú (igazságos/szigorú – szerető/irgalmas) Istent mutat be, amit az egyéni hitélet tovább bonyolít. A negatív, megbetegítő stb. istenkép okai, forrásai egyéni szinten vagy egy-egy konkrét eset elemzése során feddhetők fel. Mindezek ellenére az adatok azt mutatják, hogy a paraszti közösségek istenképében a tanult (egyházi) istenkép tükröződik, ahol az ószövetségi jelzők és a bűnközpontú beszédmód dominál.



## ÖSSZEGZÉS

Tény, hogy a moldvai katolikusok körében megfigyelhető emberképben tartja magát az egykori nyugati, a görög gondolkodást tükröző keresztény emberkép, miszerint a test és a lélek viszonyát az alá-fölrendeltség határozza meg.<sup>82</sup> Példáink ezt tisztán kirajzolták: a test rendeltetése a hasznosság/használat (munkára); a lélek feladata uralkodni a test felett; az én/lélek uralkodik, a test engedelmeskedik; a test gyöngé, pusztulásra ítélt, a lélek nemes, az üdvösség várományosa stb. Ez a dichotómia bár emberi adottságnak számít, az emberben permanens feszültséget okoz. Látjuk azt is, hogy – az emberi állapot/létmód szempontjából – nincs nagy jelentősége annak, hogy milyen filozófiai és vagy hitbéli tézisek feszülnek az emberben, ugyanis az ember saját maga előtt éppúgy titokként jelenik meg, miként az Isten. Azaz, a paraszti közösségekben általános elgondolás, hogy Istenhez hasonlóan az ember a saját lényét, természetét is csak részben képes megismerni, és a végeredmény (nevezzük megismerhetetlenségnek, titoknak, misztériumnak stb.) szempontjából másodlagos, hogy ennek mi az oka, és a szerzett (rész)ismeret pontosan miben áll.

Reflektálnunk kell arra a pasztorálszichológia – és más társtudományok – által megfogalmazott kritikára is, miszerint „a privát istenkép igen csekély összefüggést mutat a kinyilatkoztatott keresztény istenképpel”,<sup>83</sup> azaz: azzal az „eszménnyel”, ideálal, ami a bibliai Isten „hivatalos” képe.<sup>84</sup> A néprajzi kutatások alapján ehhez annyit szükséges hozzáfűzni, hogy a privát és a hivatalos/eszményi képek egymásnak való megfeleltetése nem is következhet be, hiszen éppen az említett diszciplínák rögzítették azt a tényt, hogy az istenkép élethosszig tartó *történésfolyamat*, és bár közeledhet, sőt, akár bele is torkollhat az eszményi istenképbe, az aligha állítható majd róla, hogy egyszersmind Istennel magával lesz azonos.<sup>85</sup>

Vizsgálatunk legfontosabb tanulsága az, hogy a megélt vallásosságban, a hétköznapi hitéletben, *nem az istenismeret*, istentudás, *hanem az Istenben-való-léttudat, kapcsolat*, közös és kölcsönös *megélés* a hangsúlyos és ennek az oka nem az, hogy a paraszti életformában nincs mód a Biblia, a bibliai istenkép tanulmányozására és az ismeretek elsajátítására. Bár szigorúan játék a szavakkal, megjegyezhetjük, hogy a paraszti közösségek a *személyes Istent* „jobban ismerik” a Biblia vagy az egyházi dogmatika Istenénél. Természetesen nem két istenről van itt szó, hanem arról, hogy az élet történéseinek az értelmezéséből számos következtetésre jutottak Istenre vonatkozóan, a templomban hallottak és tanultak pedig megmaradtak valamiféle hasznos, hol hatásos, hol meddő „tudásnak”. Játék a szavakkal ez azért is, mert – ahogyan a tanulmány első bekezdésében idéztük – az Istenről alkotott tárgyi, *intellektuális* tudás és a személyes istenkapcsolat révén kirajzolódó *érzelmi* kép/viszonyulás az istenkép két különálló dimenziója. A népi vallásosság istenképében az a rendkívül izgalmas, hogy

<sup>82</sup> Vö. Moltmann 1999: 136.

<sup>83</sup> Wikström 2013: 106.

<sup>84</sup> Vö. Tüskés 1981. 122.

<sup>85</sup> Tüskés Gábor is aláhúzza azt, hogy „az ember hitét cselekedeteivel az elképzelt ideálhoz viszonyítva éppúgy csupán alacsonyabb szinten tudja megvalósítani, mint a teológus elméleteivel”. Tüskés 1981. 111.

az érintettek számára van olyan meghatározó, kötelező érvényű és működőképes, mint a teológiai diszciplínák, a hittankönyvek által tisztának és követendőnek tartott bibliai/ideális istenkép. Az előbbieket ki kell egészíteni Tüskés Gábor, a népi vallásosság és a teológia viszonya kapcsán írottakkal: „Úgy tűnik, a népi vallásosság megnyilvánulásainak leértékelése és figyelmen kívül hagyása túljutott a mélypontra, és mind az egyházi hierarchia képviselői, mind a teológusok kiegyensúlyozottabb, átgondoltabb véleményre törekcszenek. Lassan terjed a fölismerés, hogy a népi vallásosságban nem minden pusztán mágia, ceremónia vagy folklór, s hogy ezek a valóságok nem is állnak olyan messze a hit korábban már elfogadott kifejezésformáitól.” Ami pedig a konkrét témánkhoz még szorosabban kapcsolódik, az a népi vallásosság sajátos, racionális, emotív és hitbéli megismerésének a jellemzőivel, törvényszerűségeivel kapcsolatos megállapítása: „Míg a teológia, mint szabadon irányított emberi vállalkozás az emberi tevékenység minden történelmi meghatározottságát is magán viseli, addig a népi vallásosság – bár nyitottsága miatt a hivatalos tanításon kívüli elemek felé a legkülönbébb torzító hatásoknak van kitéve, s ezzel sokszor veszélyeztetni látszik az ortodox vallásgyakorlatot –, mivel nem olyan önkényesen irányított, közelebb van a hit és a vallásosság eredeti forrásához, mint a teológia. Ezért a népi vallásosságban az ember lelki-szellemi lehetőségei közvetlenebbül jutnak szóhoz, mint a teológiában. A népi vallásosság »előnye« éppen abban van, hogy újra és újra az eredeti kinyilatkoztatás inspirálja és hordozza, vagyis ezt a kinyilatkoztatást eredetében és nem a rendszeresen kidolgozott teológián keresztül, annak sokszor beszűkítő rendszerén átszűrve kapja.”<sup>86</sup> Tüskés Gábor olyan további kérdésekre is ráirányítja a figyelmet, amelyek a népi vallást új megvilágításba helyezik, a népi vallásosság-kutatás előtt pedig új perspektívákat nyithatnak meg.

## Irodalom

BARTHA Elek

1980 *A hitélet néprajzi vizsgálata egy zempléni faluban*. Debrecen: Kossuth Lajos Tudományegyetem.

HORVÁTH Pál

1999 Fordulat és útkeresés a modern katolikus gondolkodásban. *Magyar Tudomány*, 44. 5. 527–534.

JÁKI Sándor Teodóz

2002 *Csángókról, igaz tudósítások*. Budapest: Való Világ Alapítvány.

FRIELINGSDORF, Karl

2019 *Istenképek. Ahogy beteggé tesznek – és ahogy gyógyítanak*. Budapest: Szent István Társulat.

FUCHS, Josef

1986 Az istenkép és a világon belüli cselekvés erkölcsé. *Mérleg*, 3. 222–243.

<sup>86</sup> Tüskés 1981: 111. 122.

## IANCU Laura

- 2019 A 99%-os bizonyosság. Az istenkép és kontextusa a népi vallásosságban. In Jakab Albert Zsolt – Peti Lehel (szerk.): *Aranymadár. Tanulmányok Tánzos Vilmos tiszteletére.* 139–156. Kolozsvár: BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Intézet; Erdélyi Múzeum-Egyesület; Kriza János Néprajzi Társaság.
- 2018 Az isteni ítélet. In Pócs Éva (szerk.): *Áldozat, divináció, istenítélet.* 451–465. Vallásetnológiai fogalmak tudományközi megközelítésben. Budapest: Balassi Kiadó.

## IPOLYI Arnold

- 1854 *Magyar mythologia.* Pest: K. n.

## KARASSZON István

- 1986 Egy újabb összetört istenkép. Jacques Pohier: *Dieu fractures, Seuil, Paris, 1985.* február, 403 lap. *Theologiai Szemle*, 29. 2. 122–124.

## KRIVICKIJNÉ M. Krisztina

- 2016 A személyes istenkép alakulását befolyásoló pszichológiai tényezők. *Egyházforum*, 2016/4. <https://www.egyhazforum.hu/a-szemelyes-istenkep-alakulasat-befolyasolo-pszichologiai-tenyezok/> (Letöltés: 2023. 05. 22.)

## LUBY Margit

- 2002 *A parasztlelet rendje.* Budapest: Nap Kiadó.

## MADAR Ilona

- 1984 Adatok a Kál-völgyi falvak vallási szokásainak és erkölcsének változásához. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. 659–674.

## MOLTMANN, Jürgen

- 1999 Ökológiai helyzetkép: A teremtettség teológiája és etikája (1). *Theologiai Szemle*, 42. 3. 129–139.

## PAPP Zsolt

- 1970 Új katolikus istenkép felé. Hermeneutika és szekularizáció. *Világosság*, 11. 1. 14–18.

## PÁKOZDY László Márton

- 1970 „Összetört istenképek”. *Theologiai Szemle*, 13. 3–4. 115–118.

## PÓCS Éva

- 2008 „Rajtunk is történt nagy csoda”. Beszélgetések és elbeszélések a természetfeletről. 279–351. In Uő. (szerk.): *Vannak csodák, csak észre kell venni. Helyi vallás, néphit és vallásos folklór Gyimesben 1.* Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék.

## PUNGUR József

- 1971 Egy modern istenkép vonásai. (Leslie Dewart istentana). *Theologiai Szemle*, 14. 3–4. 92–97.

## SYLVESZTER Lajos

- 1992 „Voltunk műk es...” Gyergyina páter halálára. *Honismeret*, XXVII. 2. 101–102.

## [T. Á.]

- 1969 Hogyan képezem el a Jóistent? *Világosság*, 10. 5. 315–318.

## TÁNCZOS Vilmos

- 2015 Egy moldvai csángó férfi vallásos világképének öt regisztere. 580–611. In Pócs Éva (szerk.): *Test, lélek, szellemek és természetfeletti kommunikáció.* Tanulmányok a transzcendensről VIII. Budapest: Balassi Kiadó.

TEILHARD DE CHARDIN, Pierre

1965 (2005) *Benne élünk. Az isteni miliő. Tanulmány a belső életről.* Budapest: Szent István Társulat.

1967 (2001) *Az emberi jelenség.* Budapest: Magyar Könyvklub.

TOMCSÁNYI Teodóra

2002 *Amikor gyöngé, akkor erős. Tanulmányok a valláslelektan, a pasztorálszichológia és a lelkigondozás köréből.* Budapest: Animula.

TÜSKÉS Gábor

1981 Népi vallásosság, társtudományok és teológia. *Katolikus Szemle*, XXXIII. 2. 114–124.

ZSÍROS Tibor

2021 *Képek, emlékek Moldvából és Erdélyből (1974-1990) – CD melléklettel.* Budapest: Fekete Sas Könyvkiadó.

WIKSTRÖM, Owe

2013 *A kápráztató sötétség. Szempontok a lelkivezetéshez.* Budapest: Luther Kiadó.

*Iancu Laura*

BTK Néprajztudományi Intézet

E-mail: iancu.laura@abtk.hu

Laura Iancu

### **Ethnographic notes on the image of God in Moldavian Catholic folk religion**

This paper examines the general issues of the image of God and the characteristics observable in popular religiosity. The unanimous conclusion of research in the history of religion, psychology of religion, theology is that the image of God is an area of religious consciousness that is in a constant state of flux. According to the relationship between inherited, learned tradition and personal, empirical experience, critical (stressed) and resting (unstressed) states are mixed and/or alternate. The shattering and reconstructing of images of God is not an alternation of gods, but a psychological act of human cognition and faith. The empirical unit of this paper presents some characteristics of the image of God among Moldavian Catholic Hungarians. The findings of the study show that the cyclical reinterpretation of the god-human relationship results in a different emphasis on the constant and changing elements of the image of god. The attributes and symbols (e. g. old man) that are traditional in the image of God are replaced by contemporary metaphors and concepts (power, energy, etc.), with the essential emphasis or difference that God does not become an impersonal entity. God is a supernatural person whose workings and being, according to faith, are inexhaustible to human cognition, and the task of faith is to establish trust, in the midst of and in spite of the foregoing circumstances. It can also be observed that experiences of faith play a major role in shaping the future, i.e.: divine providence read from the past is complemented by trust in the future, which shapes religion and religious life as a whole in a future-oriented way.